

MINISTERUL EDUCAȚIEI, CERCETĂRII ȘI TINERETULUI

*F*ilosofie

Manual pentru clasa a XII-a

Ioan N. Roșca (coordonator)

Codruța Sorina Missbach

Gabriel Ion

1. OMUL /5

Problematica naturii umane /6

- Problema filosofică a omului /6
- Esența omului /8
- Omul este o persoană, nu un lucru /10
- Omul — ființă socială /12
- Identitate și alteritate /14

*Omul — ființă culturală /16

- Modul de existență specific uman și destinul creator al omului /16
- Împlinirea omului prin cultură, ca spirit /18

Sensul vieții /20

- Recapitulare. Plan de idei /22
- Evaluare /23
- Interdisciplinaritate. Filosofie și ufologie /24

2. MORALA /25

Bine și rău /26

- Specificul filosofiei morale /26
- Ce este binele? /28
- Concepții despre bine și rău /30

Teorii morale /32

- Etica teleologică. Eudemonismul /32
- Etica teleologică. Hedonismul și utilitarismul /34
- Etica deontologică /36

Probleme de etică aplicată /38

- Recapitulare. Plan de idei /40
- Evaluare /41
- Interdisciplinaritate. Filosofie și cinematografie /42

3. POLITICA /43

Filosofia politică /44

- Libertate și responsabilitate social-politică /46
- Conceptul și problema filosofică a libertății /46
- Liberul arbitru /48
- Problema libertății sociale /50
- Libertate și autoritate /52

Egalitate și dreptate /54

- Evoluția ideii de dreptate /54
- Ce este dreptatea? /56
- Conceptul aristotelic al dreptății /58
- Dreptate formală și supremația dreptului /60

Teorii politice moderne și contemporane /62

- Teoriile contractului social /62
- Liberalismul individualist /64
- Individualism și colectivism /66

*Putere și legitimitate /68

Idealul democratic

- Ce este democrația? /70

Drepturile omului

- Ce sunt drepturile? /72
- Asigurarea drepturilor /74
- Idealul democratic. Rolul criticii în democrație /76

Recapitulare. Plan de idei /78

- Evaluare /79
- Interdisciplinaritate. Filosofie și literatură /80

4. CUNOAȘTEREA /81

Problema cunoașterii /82

Opinie și cunoaștere /84

- Problema întemeierii cunoașterii /86
- Problema întemeierii și problema surselor cunoașterii /88

Forme de cunoaștere și tipuri de adevăr /90

- Cunoașterea nemijlocită și cunoașterea mijlocită /90
- Analitic și Sintetic /92
- Cunoașterea *a priori* și cunoașterea *a posteriori* /94

Adevăr și eroare

- Ce este adevărul? Teoria corespondenței /96
- Teoria pragmatistă a adevărului /98
- Teoria adevărului-coerență /99
- Natura, cauzele și rolul erorii în cunoaștere /100

Cunoaștere și limbaj /102

- Problema limbajului /102
- Filosofia limbajului comun /104
- Recapitulare. Plan de idei /106
- Evaluare /107
- Interdisciplinaritate. Filosofie și religie /108

5. EXISTENȚA /109

*Existență și devenire /110

- Problemele ontologice /110
- Principiul ontologic /112
- Problema ființei /114
- Distincția dintre ființă și devenire în filosofia platoniciană /116
- Devenirea întru ființă /118

*Spațiu și timp /120

- Problema timpului /120
- Timpul absolut și timpul relativ /122
- Spațiul și timpul sunt forme *a priori* ale sensibilității /124
- Problema nemuririi /126

*Determinismul /128

- Determinism și indeterminism /128
- Implicațiile determinismului /130
- Recapitulare. Plan de idei /132
- Evaluare /133
- Interdisciplinaritate. Filosofie și fizică /134

6. FILOSOFIA /135

Ce este filosofia? /136

Genuri și stiluri filosofice /138

- Iubirea de înțelepciune /138
- Metafizica /140
- Filosofie și teologie /142
- Filosofia critică /144
- Filosofia ca viziune subiectivă /146
- Filosofia ca formă de analiză conceptuală /148

Filosofie și viață /150

- Rostul și valoarea filosofiei /150
- Apologia filosofiei /152
- Recapitulare. Plan de idei /154
- Evaluare /153
- Interdisciplinaritate. Filosofie și spiritualitate /154

Anexe

- Analiza conceptuală /157
- Analiza de text /157
- Eseul filosofic /158
- Bibliografie generală /159

capitolul 1

Studiind acest capitol
vei reuși:

- să analizezi și să compari unele puncte de vedere diferite asupra problematicii naturii umane și a sensului vieții;
- să formulezi unele judecăți și aprecieri personale referitoare la diferitele concepții cu privire la problematica naturii umane și a sensului vieții;
- să argumentezi unele poziții diferite privind raportul identitate-alteritate în definierea persoanei;
- să elaborezi un eseu liber pe teme de filosofie culturală.

OMUL

- ▣ Problematika naturii umane
- ▣ Sensul vieții
- ▣ *Omul — ființă culturală

Paul Gauguin (1848-1903),
*De unde venim? Ce suntem?
Încotro ne îndreptăm?*
(detaliu)

PROBLEMATICA NATURII UMANE

Problema filosofică a omului

Fără îndoială, întrebările, constatările, reflecțiile filosofiei despre om conturează o *problemă filosofică fundamentală*. Teoriile privitoare la natura și sensul existenței umane relevă excepționala *complexitate* a acestei problematici — sunt vizate ființa și ființarea umană, relațiile individului cu semenii și, nu în ultimul rând, multiplele manifestări sociale —, dar și *difficultatea* de a o epuiza sau de a găsi răspunsuri certe.

Demersul filosofic nu procedează asemenea celui științific, prin observații și experimente, ci formulează acele întrebări prin care, identificând natura sau esența omului, dacă acestea există, să putem explica apoi posibilitățile și modalitățile comportamentului uman.

PERSPECTIVE TRADIȚIONALE

În cadrul *filosofiei tradiționale*, problema omului a fost înțeleasă în principal ca problemă a *definirii* lui. Se aprecia că o definiție ar permite identificarea unei *naturi* sau *esențe* umane, respectiv a unui set de trăsături esențiale, care îi sunt date omului și prin care este posibilă determinarea *identității ființei umane*, a omenescului din om.

În același timp, s-a încercat *diferențierea omului* de alte entități sau genuri de ființare. **Aristotel**, de pildă, considera că omul se manifestă în calitatea sa de ființă diferită de celelalte prin limbaj și moralitate; conform esenței sale, ca *ființă socială*, în comunitate cu semenii, omul își împlinește menirea de a practica virtuțile: cumpătarea, înțelepciunea, curajul, dreptatea. Omul are nevoie de semenii săi pentru a se împlini, pentru a se desăvârși ca ființă rațională; participând prin binele propriu la binele cetății, își manifestă propria natură: *sociabilitatea*.

În epoca modernă, **René Descartes**, fondatorul raționalismului clasic, aprecia că omul trebuie definit din perspectiva dualității sale, ca trup și suflet deopotrivă (*și substanță întinsă, și substanță cugetătoare*), dar și a esenței sale, care este cugetarea. Prin principiul raționalismului clasic „gândesc, deci exist”, filosoful a introdus în antropologia filosofică înțelegerea condiției singulare a omului ca *subiect cunoscător*.

În schimb, empirismul, prin **David Hume**, considera că, înainte de a fi ființă rațională, omul este o ființă sensibilă; el se manifestă ca ființă empirică, dotată cu afectivitate și voință, două caracteristici, dacă nu specific umane, cel puțin esențiale pentru înțelegerea omului.

Apreciind că raționalismul și empirismul, considerate în sine, nu oferă o cunoaștere adecvată a naturii umane, **Immanuel Kant** sintetiza cele două teorii astfel: dacă prin latura sa corporală, omul se manifestă ca ființă cu înclinații biologice, deci egoiste, prin cea spirituală, el se manifestă ca ființă morală. În viziunea filosofului german, nu vom ști ce este omul dacă, mai întâi, nu ne întrebăm: *Ce poate să știe? Ce trebuie să facă? Ce poate să spered?* Metafizica, morală, religia oferă în ultima instanță răspunsurile

Templul lui Apollo din Delfi, pe frontispiciul căruia scria „Cunoaște-te pe tine însuți”

Info

Gândirea lui Socrate gravitează în jurul problemei cunoașterii de sine, ca demers sigur pentru cunoașterea omului în sine; „Cunoaște-te pe tine însuți!” este maxima preluată de pe frontispiciul templului lui Apollo din Delfi; era formula de salut între oameni și de întâmpinare a zeului.

Pentru a evita interpretarea îngustă a maximei, așa cum ne spune Platon, în dialogul *Charmides*, Socrate afirma că aceasta este un îndemn la cunoașterea esenței umane; demersul este fundamental și pentru cunoașterea lumii în general.

Apreciind exercițiul filosofic îndreptat spre (auto)cunoașterea omului, Cicero considera că Socrate a *coborât filosofia din cer pe pământ*.

cerute de antropologie. Așadar, omul nu poate fi doar animal rațional sau animal politic; el este *persoană, obiect de respect*. Numai o antropologie întemeiată pragmatic poate să surprindă în om ființa rațională și liberă. Umanitatea, afirma Kant, este ea însăși o demnitate. Prin urmare, este o necesitate morală, o datorie să-i tratăm pe oameni respectând legea morală, care ne spune că *orice om este scop în sine și nu doar mijloc* pentru interesele noastre egoiste.

ABORDĂRI CONTEMPORANE

În altă ordine de idei, preocupările legate de singularitatea umană, de caracterul problematic al sensului vieții, de finitudinea ei, se află la originea *existențialismului*. Pentru că nu există natură umană dată, nici existența omului nu poate să aibă vreun sens prestabilit. Cum afirma **Jean-Paul Sartre**, „omul nu este, ci devine!”. Altfel spus, dacă ar exista un sens, acesta ar fi chiar libertatea absolută a fiecărui om, manifestată prin alegerile fiecăruia. Nefiind altceva decât ceea ce face el din sine, omul trebuie să-și asume, cu responsabilitate maximă, propriile alegeri, care sunt alegeri de sine. Acesta este principiul existențialismului ateist.

Martin Heidegger aprecia că, prin cele două direcții — încercarea de a determina ce este omul și efortul de a-l diferenția de alte entități, prin formule precum „*omul este animal rațional*” —, tradiția occidentală a reușit exilarea omului în domeniul *animalitas*: chiar dacă nu era identificat cu animalul, esența lui era subapreciată. Soluția ar fi conceperea omului din perspectiva dimensiunii de *humanitas*, a omului *ca om*.

Temă reluată relativ recent în debaterile filosofice despre om, *alteritatea și relația Eu-Tu, Eu-Celălalt* îndreaptă reflecțiile filosofice spre analize și constatări diverse, de ordin etic, sociologic, psihologic etc. Deși exprimă diferitele relații de reciprocitate dintre oameni, alteritatea este nu numai o categorie abstractă a spiritului, ci și o reală stare de spirit, fără de care experiența umană nu ar fi posibilă. Conștiința de sine este împlinită prin alteritate, în sensul că, prin prezența celuilalt, conștiința se îmbogățește prin manifestări precum: dialogul, întâlnirea, prietenia, ca și teama, frica, libertatea ș.a.

Diversele contexte de problematizare filosofică nu pot ignora nici faptul că omul este o *ființă culturală*. Trăitor în spațiul creației, omul își manifestă perfectibilitatea, realizând, cum spunea **Lucian Blaga**, *saltul ontologic* de la animalitate la umanitate. Sesizându-i în acest mod demnitatea, filosoful român considera că omul este eminentemente *subiectul creator* în Univers: prin experiența fundamentală a culturii, el se plasează ontologic în spațiul *existenței într-un mister și pentru revelare*. Pe de altă parte, numai omul își poate forma o conștiința filosofică, „calitate psiho-spirituală (...) caracterizată în primul rând printr-o particulară stare de luciditate, act de reflectare prin care gândirea (...) se gândește pe ea însăși”.

În viziunea filosofului, creația de cultură are câteva caracteristici, care o individualizează: a) „este act «creator»”, b) are, „în raport cu transcendența sau cu misterul, intenții «revelatorii»”, c) „utilizează imediatul ca material (metaforic)”; d) „depășește imediatul prin «stilizare»” etc.

Am impresia că oamenii nu sunt decât ceea ce spun sau fac. Suntem scoși din noi și proiectați altundeva, cu fiecare gest pe care îl întreprindem (...) De aceea, nu suntem în lume decât ceea ce se întâmplă să fim. Un prieten, o dragoste, cărțile, lumea de ieri-noapte, astea toate ne construiesc. Noi ne facem din propria noastră risipire. Fiecare om este dezordinea sa. Cum să ne păstrăm? Asta ar trebui știut.

(Constantin Noica)

Dicționar

Antropologie filosofică — disciplină filosofică în care problema omului este tratată sub aspectul naturii, esenței, locului și rostului său în lume.

Alteritate — corelativ al identității; calitate de a fi diferit.

Condiție umană — modul în care omul se manifestă în raport cu natura, istoria, ființa; ceea ce condiționează existența umană; modul de ființare specific omului.

Identitate — ansamblul trăsăturilor prin care se determină ce este și cum este omul în raport cu celelalte ființe.

Ontologie — domeniu filosofic al cărui obiect este Ființa în sine; teorie despre existență în ansamblu.

Metafizică — filosofie primă

*

Cicero, Marcus Tullius (106-43 î.Hr.) — filosof, orator și om politic roman.

Heidegger, Martin (1889-1976) — filosof german, autorul lucrării *Ființă și timp* (1927).

Hume, David (1711-1776) — filosof, economist și istoric scoțian.

Socrate (c. 470-399 î.Hr.) — filosof grec, considerat părintele filosofiei occidentale.

BLAISE PASCAL

(1623–1662)

Pascal și-a manifestat din copilărie vocația științifică. Încă de la 12 ani, a formulat teorema despre suma unghiurilor unui triunghi. La 17 ani, publică un eseu de geometrie: *Eseu asupra conicelor*. A frecventat mediile academice ale vremii, unde era apreciat drept un geniu al geometriei. El considera că geometria este modelul științific pentru cunoașterea rațională a lumii. A inventat, pentru a-și ajuta tatăl la calcularea și repartizarea taxelor și impozitelor, primul calculator mecanic.

Lucrări principale:

- *Cugetări*
- *Eseu despre conice*
- *Scrisori provinciale*

Sunt mai de preț decât stelele. Deoarece eu știu că ele sunt acolo sus, în timp ce ele nu știu că eu sunt aici jos.

(William Temple)

Esența omului

De-a lungul timpului, una dintre modalitățile importante prin care a fost abordată problema ființei umane a fost aceea de a caracteriza *natura* sau *esența omului*.

Blaise Pascal, de exemplu, și-a propus să caracterizeze natura și condiția umană din perspectiva antropologiei creștine. Modernitatea analizei lui rezidă în modalitatea prin care este surprinsă „disproporția”, paradoxul existenței umane: fiind *nimic în comparație cu infinitul și tot prin comparație cu neantul*, omul este *un lucru de mijloc între nimic și tot*. El este *ceva*, o ființă cu totul aparte, a cărei natură nu se lasă ușor dezvăluită și a cărei condiție este determinată de păcatul originar. Datorită acestuia, omul a ajuns să fie prins în mod *tragic* între setea și imposibilitatea de a-L cunoaște pe Dumnezeu, între căutarea continuă a fericirii și nefericirea lui aproape iremediabilă, în condițiile unui război permanent între rațiune și pasiuni.

În ciuda unor contradicții uimitoare, care relevă natura omului sau felul său propriu de a fi, filosoful francez subliniază totuși demnitatea sau *măreția* acestuia în capacitatea de se vedea nenorocit, de a se înțelege pe sine sau, cu alte cuvinte, în cugetare. În acest fel, este determinată *identitatea* omului și specificată *diferența* dintre el și alte modalități ale existenței (*un copac nu se știe nenorocit*) și chiar față de întregul Univers.

Trei sunt orizonturile majore în care se manifestă natura paradoxală a omului. În *plan ontologic*, el este unica ființă rațională (*judecător al tuturor lucrurilor*); această unicitate nu-l sustrage însă nimicniciei, mizeriei condiției umane (*imbecil vierme de pământ*); disproporția este elocventă și în *plan gnoseologic*: chiar dacă îi este destinat ca, prin cugetare, să fie o ființă privilegiată, omul nu reușește să dobândească certitudinea; dimpotrivă, cunoașterea sa este, mai degrabă, *îngrămădire de incertitudine și de eroare*; sub aspect *moral-intențional*, este și *mărire*, și *lepădătură* a Universului; altfel spus, deși este unica ființă morală, numai el face răul intenționat.

Exprimându-i echilibrat natura, Pascal îl așază pe om în centrul lumii (*antropocentrism*), susținând deopotrivă demnitatea sau măreția lui (prin capacitatea de a se înțelege pe sine), dar și vulnerabilitatea (prin slăbiciunile și neputințele rațiunii sale, și asta în plin secol raționalist).

Fondator al raționalismului clasic, în contextul disputei cu empirismul și din perspectiva idealului clasic al certitudinii în cunoaștere, **René Descartes**, prin formula „*gândesc, deci exist*”, consacră și el cugetarea drept esență umană. Consecința acestui demers raționalist este reafirmarea *dualismului* corp-suflet, gândit de către Descartes ca particularizare a unui dualism ontologic universal, între *res extensa* (substanța întinsă) și *res cogitans* (substanța cugetătoare). Pentru el, dificultatea majoră este aceea de a demonstra că, deși cele două substanțe sunt atât de deosebite încât pot exista una fără cealaltă, „alcătuiesc un singur lucru împreună”. Chiar dacă relativ la existența umană concretă corpul și sufletul sunt *indisociabile*, în cele din urmă, sufletul reprezintă natura primară și nemuritoare a omului (vezi comparația cu relația corabie-corăbier).

■ OMUL ESTE FIINȚĂ CONTRADICTORIE

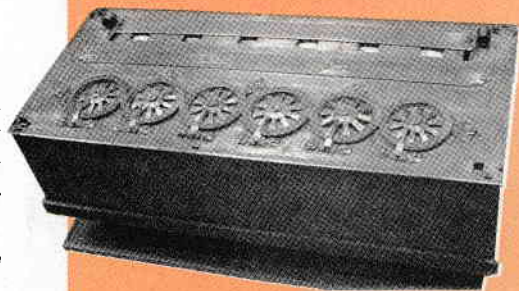
Ce himeră este deci omul? Ce noutate, ce monstru, ce haos, ce îngrămădire de contradicții? Judecător al tuturor lucrurilor, imbecil vierme de pământ; depozitar al adevărului, îngrămădire de incertitudine și de eroare; mărire și lepădătură a universului. (...) Omul este așa de mare, încât măreția lui reiese și din aceea că se știe nenorocit. Un copac nu se știe nenorocit. (...) Este adevărat că să te vezi nenorocit înseamnă să fii cu adevărat. (...) Măreția omului apare în însăși pofta simțurilor și e, de fapt, tocmai arta de a face din aceasta o lege și un tablou al carității. Iată adevărata noastră stare: rătăcim într-un mediu vast, plutind (...) lipsiți de orice siguranță. Omul să se aprecieze la justa sa valoare, să se iubească deoarece are o natură deschisă spre bine; dar să nu-și iubească scăderile care se află în ea; aceasta e capacitatea lui de a cunoaște adevărul și de a fi fericit; dar nu are adevărul stabil sau satisfăcător. (...) Omul nu este decât o trestie, cea mai slabă din natură; dar este o trestie cugetătoare.

(Blaise Pascal, *Cugetări*)

■ OMUL ESTE LUCRU CE CUGETĂ

Dar ce sunt, prin urmare? Un lucru care gândește. Ce este acesta? Unul care se îndoiește, care înțelege, care concepe, care afirmă, care neagă, care vrea și nu vrea, care imaginează și care simte. (...) Prin urmare, din simplul fapt că știu de existența mea și totodată observ că nimic altceva nu aparține firii sau esenței mele, în afară de faptul că sunt ființă cugetătoare, închei pe drept că esența mea constă în aceea doar că sunt ființă cugetătoare. Și cu toate că (...) am un corp care mi-e foarte strâns legat fiindcă totuși, pe de o parte, am o idee distinctă și clară a mea însumi ca ființă cugetătoare doar, neîntinsă, iar pe de altă parte, o idee distinctă a corpului ca lucru întins doar, necugetător, e sigur că sunt deosebit cu adevărat de corpul meu și că pot exista fără el. (...) Natura ne arată prin aceste simțiri de durere, foame, sete ș.a.m.d. că eu nu sunt doar de față prin raport cu corpul meu, precum e corăbierul pe corabie, ci sunt legat în chip cât se poate de strâns și ca și cum am fi confunđați, astfel încât eu alcătuiesc un singur lucru împreună cu el. Căci altminteri, atunci când trupul e vătămă, eu, care nu sunt decât ființă cugetătoare, n-aș simți durere, ci aș percepe acea vătămă doar prin intelect, după cum corăbierul își dă seama pe calea văzului dacă ceva e rupt în corabie; iar atunci când corpul are nevoie de hrană și băutură, aș înțelege tocmai aceasta în chip lămurit și n-aș avea simțurile tulburi de foame și sete.

(René Descartes, *Meditații metafizice*)

Pascaline, primul calculator mecanic, a fost inventat de Blaise Pascal

Încă din copilărie am studiat literele; și, pentru că mi se spunea că prin intermediul lor pot dobândi o cunoaștere clară și certă a tot ce este util în viață, am fost stăpănit de dorința de a învăța. De asemenea, lectura cărților bune este ca o conversație cu oamenii cultivați ai secolelor trecute care au scris aceste cărți (...) Îmi plăcea mai ales matematica pentru certitudinea și evidența raționamentelor ei, dar nu remarcasem încă adevărata lor întrebuințare. Am avut totdeauna marea dorință de a învăța să deosebesc adevărul de fals, pentru a vedea clar în acțiunile mele și a păși sigur în viață.

(René Descartes)

Aplicații

1. Evidențiază problema filosofică abordată în unul dintre textele de mai sus și selectează conceptele utilizate.
2. Relevă sensurile filosofice ale următorilor termeni la Blaise Pascal: *om*, *măreția omului*, *a te ști nenorocit*, *a fi cu adevărat*, *natură deschisă spre bine*, *trestie cugetătoare*.
3. Analizează comparativ modul în care cei doi gânditori identifică esența omului.
4. Comentează, din perspectiva celor două concepții, maxima următoare: „Măreția omului nu se exercită în măreție, ci în mediocritate” (Michel de Montaigne).
5. Analizează structura argumentativă a următorului punct de vedere, indicând premisele și consecințele sale: „Căutăm adevărul, dar nu găsim decât incertitudine. (...) Suntem incapabili de a nu dori adevărul și fericirea: însă nu suntem capabili nici de certitudine, nici de fericire” (Blaise Pascal).

Dicționar

Empirism — concepție filosofică pentru care experiența sensibilă este fundamentul, sursa ultimă a cunoașterii.

Raționalism — concepție filosofică pentru care rațiunea este fundamentul, sursa ultimă a cunoașterii.

*

Montaigne, Michel de (1533-1592) — moralist francez.

Temple, William (1881-1944) — arhiepiscop de Canterbury; a introdus termenul *welfare state* (statul bunăstării).

Viktor Vasnetov (1848-1926),
Plecarea de acasă

Fiecare persoană deține în sine unitatea prin relația sa cu ceilalți, nu mai puțin prin relația cu sine însăși.

(Sf. Ioan Damaschinul)

Persoana este ceea ce oferă demnitatea omului. Numai persoana posedă demnitate umană și ea constă în eliberarea de sclavie, de concepția servilă a vieții religioase și a raporturilor între om și Dumnezeu.

Persoana se definește, înainte de toate, prin raporturile sale cu Dumnezeu și din aceste raporturi intime își extrage forța care îi permite să adopte o atitudine liberă față de lume și de om.

(Nicolai Berdiaev)

Omul este o persoană, nu un lucru

În general, gânditorii care au abordat problema naturii umane și, mai ales, aceia care au înțeles-o ca problemă a definirii sau a identificării acelor trăsături prin care se poate indica ce este și prin ce se diferențiază omul de alte entități au resimțit dificultatea problemei și faptul că întotdeauna rămâne ceva nedefinit: ființa umană nu se lasă atât de ușor prinsă în limitele unei definiții; ea rămâne mereu ascunsă, oarecum dincolo de ceea ce se vede, dincolo de diferitele sale modalități de ființare. Cu alte cuvinte, omul *nu are și nu poate avea* felul de a fi al unui lucru, al unui obiect: el este *persoană*. Ceea ce se vede nu reprezintă decât o mască. În spatele acesteia se află ființa autentică a omului.

Este destul de probabil că niciodată nu vom putea ajunge la o înțelegere sau cunoaștere deplină a ceea ce suntem. Analogia om-actor (mască teatrală, rol) poate sugera însă mai mult de atât, și anume că toate acțiunile noastre sunt de fapt roluri, pe care le interpretăm mai bine sau mai puțin bine.

Conceptul modern de *persoană* s-a îndepărtat foarte mult însă de semnificația lui originară. Treptat, s-au adăugat și sedimentat note precum: raționalitatea, unitatea, unicitatea, identitatea, moralitatea, demnitatea, măreția, intersubiectivitatea, libertatea (autodeterminarea) etc.

Cu alte cuvinte, în diverse contexte, prin ideea că omul este *persoană*, se subliniază că el este singura ființă care: a) se poate înțelege pe sine și condiția sa; b) se poate raporta individual — prin rațiune, afectivitate, voință — la Dumnezeu; c) are o identitate morală de-a lungul timpului, în ciuda schimbărilor și a diversității acțiunilor sale; d) relaționează cu *Celălalt* (cu lumea, cu ceilalți sau cu Dumnezeu); e) este, în ultimă instanță, nedefinibilă, întrucât transcende până și dihotomia tradițională dintre trup și suflet ș.a.m.d.

Dezvoltată în filosofia bizantină și, în general, în Evul Mediu în contextul teologic al asemănării cu Dumnezeu și al relației interpersonale dintre om și Dumnezeu, categoria persoanei devine, în epoca modernă, mai ales prin **Immanuel Kant**, o categorie morală. Pentru el, persoana are o valoare absolută și există ca scop în sine. Una dintre formulările imperativului categoric (vezi și capitolul *Morala*) subliniază respectul absolut al omului ca persoană: „Acționează astfel ca să folosești umanitatea atât în persoana ta, cât și în persoana oricui altuia totdeauna în același timp ca scop, iar niciodată numai ca mijloc”.

Pe de altă parte, înțelegerea omului ca persoană este considerată esențială pentru numeroși teoreticieni ai drepturilor omului: întrucât este persoană, deci are valoare și demnitate prin el însuși, omul este subiect al unor drepturi inalienabile.

Abordările recente din *etica aplicată* privind eutanasia, statutul embrionului uman, clonarea etc. arată că o afirmație de genul „orice om este persoană” nu este nici pe departe sustrasă criticii. De aceea, devin relevante întrebări precum: *Când și, mai ales, cum devine cineva persoană (admițând că nu este astfel prin naștere)? Un asemenea rezultat este*

determinat de o evoluție naturală, de educație sau de intervenția divină? Putem identifica criterii clare, care să ne permită să distingem între persoane și alte genuri de ființe?

■ DIFERENȚA DINTRE LUCRU ȘI PERSOANĂ

Dar să admitem că ar exista ceva, a cărui existență prin ea însăși să aibă o valoare absolută și care ca scop în sine să poată deveni baza anumitor legi, atunci în el și numai în el ar putea să rezide principiul unui imperativ categoric posibil, adică al unei legi practice.

Acum eu spun: omul și, în genere, orice ființă rațională există ca scop în sine, nu numai ca mijloc, de care o voință sau alta să se folosească după bunul ei plac, ci în toate acțiunile lui, atât în cele care-l privesc pe el însuși, cât și în cele care au în vedere alte ființe raționale, omul trebuie considerat totdeauna în același timp ca scop. Toate obiectele înclinațiilor nu au decât o valoare condiționată; căci dacă n-ar fi înclinațiile și trebuințele întemeiate pe ele, obiectul lor ar fi fără valoare. Dar înclinațiile însele ca izvoare ale trebuinței au atât de puțin o valoare absolută pentru a le dori în ele însele, încât dorința generală a oricărei ființe raționale trebuie să fie mai curând aceea de a se elibera cu totul de ele. (...) Ființele a căror existență nu este întemeiată pe voința noastră, ci pe natură au, totuși, dacă sunt ființe fără rațiune, numai o valoare relativă, ca mijloc, și de aceea se numesc lucruri, pe când ființele raționale se numesc persoane, fiindcă natura lor le distinge deja ca scopuri în sine, ca ceva adică ce nu este îngăduit să fie folosit numai ca mijloc, prin urmare, îngrădește orice bun plac (și este obiect de respect). Aceste ființe raționale nu sunt deci numai scopuri subiective, a căror existență are o valoare pentru noi ca efect al acțiunii noastre, ci sunt scopuri obiective, adică lucruri a căror existență în ea însăși este un scop, căruia nu i se poate substitui nici un alt scop, pentru care el ar trebui să servească numai ca mijloc, fiindcă fără acesta nu s-ar putea găsi nicăieri nimic de valoare absolută.

(Immanuel Kant, *Bazele metafizicii moravurilor*)

Aplicații

1. Evidențiază problema filosofică abordată în textul de mai sus și selectează conceptele utilizate.
2. Care este semnificația filosofică a afirmației că omul, ca persoană, este obiect de respect?
3. Analizează structura argumentativă a următorului punct de vedere, indicând premisele și consecințele sale: „Dacă așa fi o privighetoare, m-aș comporta ca o privighetoare, dacă așa fi o lebădă, ca o lebădă. Dar sunt o ființă rațională și, prin urmare, trebuie să cânt un imn zeului” (Epictet).
4. Compară conceptul persoanei ca „substanță individuală de natură rațională” (Boethius) cu cel kantian.
5. Crezi că în înțelegerea omului ca persoană primează nașterea sau educația? Apelează la propria experiență pentru a elabora un răspuns argumentat la această întrebare.
6. Teologia subliniază, între altele, că persoana reprezintă individualitatea deschisă spre comuniune, o existență rațională și liberă, singura ființă care, cum spune Sfântul Vasile cel Mare, a primit porunca să devină Dumnezeu. Analizează comparativ această perspectivă cu cea filosofică.

Umanismul nu e un păcat prin el însuși; este unul doar prin trufie. Ce înseamnă eu în fața maselor? Ce înseamnă eu în fața istoriei? Ce, în fața Cosmosului? Nu înseamnă nimic negreșit.

(Constantin Noica)

Dicționar

Persoană — în sens curent, noțiune care desemnează omul ca subiect conștient și rațional, capabil să distingă binele de rău, să aleagă și să acționeze responsabil; în sens teologic, trimite la ideea că omul este o realitate irepetabilă, singulară, ireducibilă la altceva, capabilă de dialog cu persoana divină.

*

Berdiaev, Nikolai (1874-1948) — filosof și scriitor religios rus.

Boethius, Anicius (c. 480-525) — filosof creștin, unul dintre primii doctori ai Bisericii.

Sf. Ioan Damaschinul (c. 675-749) — teolog, considerat ultimul Părinte al Bisericii (în ordine cronologică).

Epictet (55-135) — filosof grec stoic.

Sf. Vasile cel Mare (330-379) — unul dintre cei patru doctori răsăriteni ai Bisericii.

Om — ființă socială

Prima pagină a lucrării lui
Thomas Hobbes
Leviathan (ediția întâi)

Societatea poate fi comparată cu o mașinărie enormă, ținută în funcțiune prin participarea a nenumărate persoane (...). Individul este un instrument al societății, nu organul care participă conștient la crearea ei.

(Wilhelm Dilthey)

Fiindcă starea (naturală) a omului este o stare de război a fiecărui om contra fiecărui om, în care fiecare este condus de rațiunea proprie și nu există nimic de care să nu se folosească din ce-i este de ajutor pentru conservarea vieții sale contra inamicilor, urmează că într-o asemenea stare fiecare om are drept la orice, chiar și la viața celuiilalt.

(Thomas Hobbes)

Gândirea filosofică despre om nu poate ignora dimensiunea sa socială. Problematizările privind atributul sociabilității au conturat două tipuri de explicație: teoria *naturalistă* — care, prin Aristotel, susținea că instinctul pentru comunitate este înscris în însăși natura omului — și teoria *contractualistă* — care susține că sociabilitatea este dobândită ca urmare a acceptării tacite între oameni a unui pact social.

Concepția aristotelică despre om, concentrată în expresia *zoon politikon*, exprimă modelul teoretic prin care filosofia antică explică natura umană. Instinctul pentru comunitate, dar și expresia acestuia, *polisul* (cetatea, statul), sunt manifestările stării naturale a omului, nicidecum ale uneia artificiale, așa cum apreciau sofisții.

Situarea în afara spațiului său existențial, cel al comunității cu semenii, ca și cum și-ar fi suficient lui însuși, înseamnă nu numai „căderea” omului din nivelul său ontologic, dar și anularea modalității sale de ființare: *sociabilitatea*. Astfel, el încalcă atât ordinea naturii, care nu creează nimic fără scop, cât și ordinea cetății, supusă deopotrivă cauzalității naturale și sociale.

Viziunea aristotelică despre om ca specie este întregită de aceea care îl vizează pe om ca individualitate în comunitate; aceasta din urmă nu poate fi mai bună sau mai rea decât oamenii care o alcătuiesc. Pe de altă parte, existența comunității nu este suficientă dacă nu este ordonată prin comportamentul rațional-moral al oamenilor.

În schimb, modernii, prin **Thomas Hobbes**, **John Locke** și **Jean-Jacques Rousseau**, considerau că existența omului ca ființă socială este condiționată de existența contractului social; acesta reprezintă mediul propice și determinant al manifestării sociabilității. Așadar, în timp ce pentru antici, comunitatea precede (evident logic și nu cronologic) individul social, pentru moderni raportul este invers: acesta creează comunitatea, societatea. Totodată, dacă, în viziunea lui Thomas Hobbes, starea naturală, anterioară celei sociale, este permanent conflictuală (*bellum omnium contra omnes*), omul fiind lup pentru om (*homo homini lupus*), ceea ce face cu atât mai necesar contractul social, pentru Jean-Jacques Rousseau, abandonarea stării naturale este un regres pentru om; aceasta pentru că omul, obligat să renunțe la starea edenică a libertății naturale, va fi constrâns să accepte, chiar dacă sub autoritatea legilor sociale, toate consecințele acestui pact mutual, corupția fiind doar una dintre acestea.

■ OMUL ESTE FIINȚĂ SOCIALĂ

Din toate acestea se vede că statul este o instituție naturală și că omul este din natură o ființă socială, pe când antisocialul din natură, nu din împrejurări ocazionale, este ori supraom ori fiară. (...) Totodată este clar de ce omul este o ființă mai socială decât orice albină și orice ființă gregară; căci natura nu creează nimic fără scop. Însă grai are numai omul dintre toate vietățile. Vocea (nearticulată) este doar semnul plăcerii și al durerii și există și la celelalte vietăți, căci natura lor se ridică numai până acolo, să aibă simțirea plăcerii și durerii și să o

comunica unele altora, pe când limba servește a exprima ce este folositor și ce este vătămător, precum și ce este drept și nedrept. Și această însușire este caracteristică omului, spre deosebire de toate vietățile, așa că singur el are simțirea binelui și răului, a dreptului și nedreptului și a tuturor celorlalte stări morale. Comunitatea unor asemenea ființe cu asemenea însușiri creează familia și statul. (...) Așadar, este clar că statul este din natură anterior individului, căci întrucât individul nu-și este suficient, el este față de stat ca mădularele unui corp față de acesta, iar, pe de altă parte, dacă nu poate ori nu are trebuință să se întovărășească în societate, din cauza suficienței sale, atunci nu este membru al statului, ci este ori fiară, ori zeu.

(Aristotel, *Politica*)

■ OMUL NATURAL, OMUL SOCIAL

Ce experiențe ar fi necesare pentru a reuși să cunoaștem omul natural și care sunt mijloacele pentru a face aceste experiențe în sânul societății? (...) sufletul omenesc modificat în sânul societății datorită unor cauze ce se repetau mereu, datorită unei mulțimi de cunoștințe câștigate și de erori, datorită schimbărilor intervenite în constituția corpului și tulburărilor continue provocate de pasiuni, și-a schimbat înfățișarea în așa măsură încât a devenit aproape de nerecunoscut (...) Dar atât timp cât nu cunoaștem defel omul natural, în zadar vrem să determinăm legea pe care a primit-o sau cea care se potrivește cel mai bine constituției lui. Tot ce putem vedea limpede în legătură cu această lege este că, pentru a fi lege, ea îl obligă să i se poată supune în mod conștient; apoi, pentru ca această lege să fie naturală, mai trebuie să vorbească nemijlocit prin glasul naturii. Lăsând deci deoparte toate cărțile științifice care nu ne învață decât să vedem așa cum s-au făcut ei înșiși și cugetând asupra primelor și celor mai simple activități ale sufletului omenesc, cred că disting două principii anterioare rațiunii: unul care ne face să fim puternic interesați de bunăstarea și conservarea noastră și altul care ne inspiră o repulsie naturală în fața pieirii și suferinței oricărei ființe simțitoare și în primul rând a semenilor noștri. Din unirea și îmbinarea pe care spiritul nostru este în stare s-o realizeze cu aceste două principii, fără a fi necesar să fie introdus aici și principiul sociabilității, ni se pare că decurg toate regulile dreptului natural; reguli pe care rațiunea este apoi silită să le stabilească pe alte baze atunci când, prin dezvoltarea sa treptată, ea a reușit să înăbușe natura.

(Jean-Jacques Rousseau, *Discurs asupra inegalității dintre oameni*)

Aplicații

1. Evidențiază problema filosofică abordată în unul dintre textele de mai sus și selectează conceptele utilizate.
2. Precizează cele trei niveluri de existență și cele două modalități de ființare, așa cum le articulează Aristotel.
3. Dacă, așa cum afirmă Aristotel, binele, care este scopul întregii naturi, este și binele cetății, atunci în ce mod socialitatea este o condiție a realizării acestui bine? Argumentează, referindu-te și la comunitatea din care faci parte.
4. Cum comentezi că, în mentalitatea grecilor antici, barbarii (cei din afara cetății), erau socotiți ca fiind inferiori? Ce semnificație capătă, în mentalitatea noastră, ideea de cetate?
5. Este condiția naturală a omului, așa cum o imaginează J.-J. Rousseau, necesară pentru a ști dacă omul s-a născut om sau a devenit om?

Vroiți a afla o scurtă istorie a aproape întregii noastre mizerii? Iat-o: a existat un om natural, în interiorul căruia s-a introdus un om artificial. De aici a izbucnit între cei doi un război civil și acesta ține până la moarte.

(Denis Diderot)

Cine are prea mulți prieteni, nu are niciunul!

(Aristotel)

Dicționar

Gregarism — spirit de turmă; instinct gregar — instinct care îi determină pe unii oameni să se supună orbește, să-și piardă individualitatea.

Socialitate — calitatea naturală de a aparține comunității umane, faptul că omul este *ființă socială*.

Sociabilitate — aptitudinea de a fi social; predispoziția de a institui relații sociale.

Teorie naturalistă — în sens larg, teorie care privilegiază existența și elementele ce aparțin realității naturale.

Teorie contractualistă — în filosofia politică, teorie care explică apariția și legitimitatea puterii politice (a statului) prin apel la contractul social, adică la un presupus pact originar.

*

Denis Diderot (1713-1784) — filosof, scriitor, eseist francez, care a inițiat proiectul (nefinalizat) al *Enciclopediei*, concepută ca dicționar de știință, artă și meserii.

Lucrări: *Cugetări filosofice*, *Enciclopedia*, *Nepotul lui Rameau*.

Dilthey, Wilhelm (1833-1911) — filosof, psiholog și sociolog german.

Hobbes, Thomas (1588-1679) — filosof englez.